https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-170-176
УДК 82.09

ХУДОЖНІЙ ТВІР ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ У ПІДРУЧНИКУ «ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА. 5 КЛАС»

Валентина Снєгірьова,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу навчання
мов національних меншин та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна,
https://orcid.org/0000-0003-0376-5968
v_snegiriova@i.ua

У статті розкрито особливості роботи над текстом художнього твору в підручнику «Зарубіжна література. 5 клас» з позицій реалізації Державного стандарту базової середньої освіти (2020). Запропоновано авторську методичну модель опрацювання літературного тексту, спрямовану на засвоєння учнями елементів аналізу й інтерпретації його, опанування прийомів дослідницької та творчої діяльності, формування комунікативної та соціокультурної компетентностей.

Ключові слова: художній текст, читання, зарубіжна література, підручник, комунікація.

Постановка проблеми. Упровадження нового Державного стандарту базової середньої освіти, в якому література інтегрується в мовно-літературну галузь, а літературний твір розглядається як інструмент формування комунікації та соціалізації школярів, ставить перед розробниками підручників з літератури завдання оновлення методів і прийомів роботи з художнім текстом. Зрозуміло, що, долучаючись до сучасного глобального освітнього простору, ми маємо враховувати *європейські* вимоги до оцінки читацької грамотності, навчати технік і стратегій читання з метою подолання функціональної безграмотності школярів, що, на жаль, є нашою реальністю.

Комунікація в усній і письмовій формі, опрацювання інформації з різних джерел, використання мовних засобів для досягнення особистих і суспільних цілей, згідно Стандарту (Державний стандарт, 2020, с. 2–3), становлять основу обов'язкових результатів учнів у мовно-літературній освітній галузі. Пропоновані види текстової діяльності (або, як про них сказано у стандарті, «творчі форми рефлексії») – графіки, схеми, таблиці, інструкції тощо – цікаві, різноманітні, не дають учням нудьгувати на уроці та подобаються вчителям. Однак, націлюючи дітей лише на виявлення основної думки тексту, визначення теми, мікротеми, встановлення логіки повідомлення, формулювання

ідеї, формування прийнятої у суспільстві поведінки, ця діяльність позбавляє їх живого контакту з художнім твором. Такий утилітарний підхід до читання – вичерпування інформації, а не пошук ціннісних смислів – небезпечний тим, що нівелюється різниця в читанні художніх і нехудожніх текстів, втрачається гуманітарний складник читання.

Перед нами на вибір дві моделі читання: західна, основана переважно на прагматичному раціональному підході до читання, й вітчизняна, спрямована на розвиток творчого, емоційного та духовного потенціалу дитини, її внутрішнього світу. Перша модель нині виявилася доступнішою вчителям (посібники з технологій, інтернет). Друга пов'язана із класичною педагогікою (К. Ушинський, В. Сухомлинський), психологією художньої творчості (Л. Виготський, П. Якобсон, О. Леонтьєв), психологією сприйняття (О. Никифорова, Л. Жабицька), класичною методикою викладання літератури (Т. Бугайко, О. Бандура, Н. Молдавська, З. Рез, В. Маранцман, Є. Пасічник та ін.).

Очевидно, що обидві моделі читання актуальні для сучасної освіти та потребують подальшого розвитку. Відкритість сучасного освітнього середовища дало змогу нам сформулювати принцип власної методики предмета «Зарубіжна література» – добре все, що дає позитивний результат – і поєднати ці моделі читання так, щоб вони не суперечили, а збагачували одна одну.

Аналіз останніх досліджень. Методологічну основу дослідження складають основні положення Державного стандарту базової середньої освіти (Державний стандарт, 2020), цілі та завдання модельної навчальної програми «Зарубіжна література. 5–6 класи» (адаптаційний цикл) (Богданець-Білоскаленко, Снєгірьова, Фідкевич, 2021).

Аналіз чинних підручників зарубіжної літератури дає змогу констатувати усталені «університетські» підходи до формування їх змісту, а саме:

1. Фоновий матеріал до вивчення того чи іншого твору – елементи культурології, літературознавства, історії літератури, біографія письменника – традиційно займає чи не половину підручника. Автори підручників прагнуть розширити пізнавальний кругозір учнів, навчити коректному сприйняттю художніх творів. Проте в більшості чинних підручників для 5 класів цей матеріал поданий за принципом готового знання, оскільки не містить запитань і завдань. Такий ознайомлювальний підхід до літературного твору мало просуне учнів у набутті умінь і навичок самостійної інтерпретації його. Крім того, весь цей набір «розумних текстів» не залишає місця та часу для читацької діяльності або підміняє її.

2. Часто в підручниках перед художнім текстом наведено його коротку сюжетну і / або образну характеристику, що позбавляє учнів безпосереднього емоційно-ціннісного сприйняття твору. Таку хибну практику в артистичному світі називають спойлерством. Зрозуміло, що будь-якого читача завжди цікавив і цікавитиме сюжет книжки та його герої. Проте спойлер (з англ. «to spoil», «псувати») – передчасно розкрита важлива сюжетна інформація – руйнує задуману авторами інтригу, не дає пережити її самостійно і, отже, позбавляє читача/глядача/гравця певної частини насолоди від цього сюжету, чим псує враження від нього.

Усі вищезгадані форми презентації художнього та навчального тексту у підручниках зарубіжної літератури потребують переосмислення їх з позицій Державного стандарту базової середньої освіти, орієнтованого на активну навчально-освітню діяльність уч-

нів, цілеспрямоване формування у них таких компетенцій, як комунікація, рефлексія, критичне мислення, вміння самостійно знаходити й обробляти необхідну інформацію з різних джерел, інтерпретувати її. Діяльнісний, практико орієнтований підхід поданий у стандарті через наскрізні вміння, основними серед яких є такі:

1) читати з розумінням, що передбачає здатність до емоційного, інтелектуального, естетичного сприймання й усвідомлення прочитаного, розуміння інформації;

2) висловлювати власну думку в усній і письмовій формі;

3) критично мислити, що виявляється в умінні аналізувати, добирати аргументи, розпізнавати спроби маніпулювання;

4) логічно обґрунтовувати позицію, висловлювати власне ставлення до подій і явищ;

5) виявляти ініціативу, що передбачає активний пошук і пропонування рішень у різних видах діяльності, уміння брати на себе відповідальність;

6) конструктивно керувати емоціями, здатність розпізнавати власні емоції й емоційний стан інших, адекватно реагувати на конфліктні ситуації, розуміти, як емоції можуть допомагати та заважати в діяльності;

7) співпрацювати з іншими, планувати власну та групову роботу, підтримувати учасників групи, допомагати іншим (Державний стандарт, 2020, с. 5–6).

Ці уміння конкретизовано в МНП «Зарубіжна література. 5–6 класи» в колонках «Очікувані результати навчання» та «Види навчальної діяльності» у відповідності до сучасних життєвих потреб учнів основної школи, узгодження складності й обсягу навчального матеріалу; поєднання методичних традицій і сучасних освітніх технологій у процесі шкільного читання й аналізу художнього тексту (Снєгірьова, 2021).

Мета статті – обґрунтувати авторську методичну модель підручника «Зарубіжна література. 5 клас» (автори Наталія Кадоб'янська, Лариса Удовиченко, Валентина Снєгірьова) у контексті вимог нового освітнього стандарту та модельної навчальної програми.

Виклад основного матеріалу. Запропонована в підручнику (Кадоб'янська, Удовиченко, Снєгірьова, 2022) методична модель аналізу й інтерпретації художнього тексту базується на ідеї культурного діалогу з твором мистецтва, обґрунтованій у роботах М. Бахтіна, В. Біблера й ін., яка передбачає взаємодію автора твору та його читача (глядача або слухача). За уявленнями цих учених, будь-який твір культури існує не лише через те, що його створив автор, а й тому, що його (по-своєму) зрозумів реципієнт. Отже, читач бере активну участь у діалозі та породженні смислу художнього твору.

Для того, щоб такий діалог відбувся на шкільному рівні, потрібен посередник між автором твору й учнем як читачем. На уроці цю роль виконує вчитель, а в підручнику – автор підручника. Для формування компетентного читача важливо, щоб основною формою презентації художнього твору в підручнику була не розповідь про нього, не розбір твору автором підручника, а спільна – учнів і автора підручника – робота над текстом, їхній діалог, спрямований на розуміння твору.

Саме так організовано текстову діяльність у нашому новому підручнику «Зарубіжна література. 5 клас».

Завданням авторів було – у кожному конкретному випадку – залучити учнів до зацікавленого читання й осмислення змісту художнього тексту, пробудити особистісну

реакцію на прочитане, здатність відчувати художню гармонію твору, вибудувану письменником чи поетом. На основі власного читацького досвіду нами було розроблено навчальну стратегію «автор підручника як читач» – через продуману систему запитань і завдань до художнього тексту, спрямовану на опанування учнями елементів аналізу й інтерпретації літературних творів, засвоєння ними алгоритмів дослідницької та творчої діяльності, норм комунікації, осмислення та гармонізацію своїх дій, здійснення їх корекції.

Пропоновані у підручнику запитання та завдання ведуть читача від безпосереднього сприйняття твору до поглибленого, створюють сприятливі умови для набуття досвіду занурення в художній текст, розвивають уміння вести діалог із текстом, коментувати його фрагменти, висловлювати власні думки та враження від прочитаного. На початку аналізу важливо запропонувати школярам самим поставити запитання про те, що залишилось незрозумілим. Завдяки такій системі запитань і завдань учень має своєрідний орієнтир у читацькій діяльності.

Продемонструємо навчальну стратегію «автор підручника як читач» на прикладі аналізу казки Е. Т. А. Гофмана «Лускунчик і Мишачий король».

Оцінки й обговорення
Відчуваю

1. *Яким настроєм ви проникликся упродовж читання повісті-казки «Лускунчик і Мишачий король»?*
2. *Хто з її героїв змусив вас найбільше переживати і чому?*
3. *Якими ви уявляєте Марі, Фріца, Лускунчика, Дросельмаєра? У відповіді використайте цитати з твору.*
4. *Кому з героїв автор співчуває, ким захоплюється, кого засуджує, до кого змушує ставитися двояко?*
5. *Що залишилося незрозумілим, нез'ясовним для вас у творі? Сформулюйте і запишіть короткі запитання, на які ви хотіли б знайти відповіді упродовж обговорення казки.*

Думаю

6. *Який подарунок сподівались отримати Фріц і Марі від хрещеного Дросельмаєра? Чому його «прегарний замок» досить швидко набрид дітям?*
7. *Поясніть, чим саме Лускунчик серед усіх іграшок привернув увагу Марі? Процитуйте відповідь на це запитання, звернувшись до тексту.*
8. *Які деталі одягу Лускунчика наводять на думку, що він не просто вміє вправно лущити горіхи, а можливо, ще й бравий вояк?*
9. *Знайдіть у тексті слова, якими називають Лускунчика Марі та інші персонажі твору. Чому саме Марі відкривається незвичайна історія Лускунчика?*
10. *Пофантазуйте, чому початок казки про Лускунчика починається з дванадцятої ночі? Як це пов'язано із дядечком Дросельмаєром?*
11. *Зверніть увагу, як автор спілкується з читачем. З якою метою він це робить?*
12. *Прослухайте аудіозапис розділу «Дива», скориставшись інтернет-скарбничкою. Як диктори українського телебачення передають казковість, таємничість і напруженість художнього тексту?*
13. *Поміркуйте, чим відрізняється дядько Дросельмаєр від казкових чарівних помічників? Чому він виліковує Лускунчика, але не дає йому шабельки?*

Аналіз твору подано в діалогічній формі, що спонукає учнів до висловлення власних вражень і думок про прочитане, формулювання своїх запитань з приводу неоднозначних ситуацій, незрозумілих вчинків героїв тощо. У ході такого діалогу неодмінно виникають різні судження, зав'язується дискусія. Усе це організовує і підтримує автор підручника як досвідчений, творчий читач знову ж таки з допомогою захопливих, часом провокативних завдань і запитань. Автор підручника веде діалог і є одним із учасників цього діалогу. Він бере участь у роботі над текстом, уміло формулює завдання, висловлюючи і розвиваючи в них своє прочитання твору. Він задіює літературознавчі та культурологічні поняття, які, з його точки зору, сприяють глибшому розумінню вивчуваного тексту. Так замість готового тлумачення твору автор підручника пропонує учневі самому зануритися в його текст і створити власну інтерпретацію прочитаного.

Попередній блок запитань демонструє класичний складник нашої методики, оснований на особистісному сприйнятті художнього тексту. Доповнює її сучасний, прагматичний, функційний блок, у якому через інтерактивно-діяльнісний підхід задіяно комунікативний і соціокультурний потенціал літературного твору з метою його практичного використання школярами в повсякденному житті (Удовиченко, 2020).

Пробуємося на роль

14. *Спробуйте себе в ролі дикторів: підготуйте виразне читання розділу «Битва». З допомогою інтонації підкресліть, яким ви бачите Лускунчика в першій битві з Мишачим королем.*

15. *1.Спробуйте себе в ролі дизайнерів одягу і створіть ескізи новорічних костюмів героїв казки Гофмана. Скористайтеся поданою у підручнику ілюстрацією Марини Пузиренко.*

15.2. *Презентуйте свою колекцію однокласникам і однокласницям.*

15.3. *Проаналізуйте, який ескіз найбільше сподобався глядачам і чому.*

15.4. *Прокоментуйте, чим цінний для вас досвід презентування власного ескізу.*

Запитання для співпраці

1. *Об'єднайтеся у групи і обговоріть фінальні розділи за поставленими вами запитаннями. Упродовж обговорення поясніть, чим сподобалися вам головні герої казки.*

2. *Об'єднайтеся в пари і послухайте повість-казку Е. Т. А. Гофмана «Лускунчик і Мишачий король» у виконанні дикторів українського радіо за покликанням в інтернет-скарбниці. Обговоріть, як музичний супровід – уривки з балету П. І. Чайковського «Лускунчик» допоміг уявити сюжет і героїв літературного твору.*

Створюю

3. *Самостійно або у парі з однокласником / однокласницею створіть сцену переможної битви Лускунчика над Мишачим королем. Використайте як зразок розділ «Битва» із повісті-казки Гофмана. Щоб яскравіше уявити цю сцену, послухайте уривок із балету П. І. Чайковського «Битва» (інтернет-скарбничка).*

Висновки. Представлена в підручнику «Зарубіжна література. 5 клас» (автори Наталія Кадоб'янська, Лариса Удовиченко, Валентина Снєгірьова) методична модель вивчення художнього тексту корелює із сучасними стратегіями інтерактивного читання та комунікації, орієнтована на розвиток різних сторін діяльності читача та сприяє переходу кожного учня на більш високі рівні художнього сприйняття. Так, запитання

та завдання звернені до читацьких емоцій і до смислового розуміння тексту; до творчої уяви і до естетичного погляду на художню форму; вони поєднують колективну й індивідуальну роботу над текстом.

Чим уважніше, налаштувавшись на творчий резонанс, включаючи у процес читання свою уяву, фантазію, сприймає реципієнт прочитане, тим швидше він стає співрозмовником автора, «ідеальним» читачем. Читання як діалог, як «акт праці та творчості» набагато успішніше може сприяти формуванню читацької, комунікативної, соціокультурної компетентностей, ніж традиційна модель, що переводить вивчення художніх творів у розряд ділового або примусово-обов'язкового читання за завданням вчителя.

Використані джерела

Богданець-Білоскаленко, Н. І., Снєгірьова, В. В., Фідкевич, О. Л. (2021). Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5–6 класи». Наказ Міністерства освіти і науки України від 12. 07. 2021 № 795 (у редакції Наказу Міністерства освіти і науки України від 29. 09. 2021 № 1031) https://drive.google.com/file/d/1Cz1MGthFJsmBF_5Ol0UQ3UCBQIDXsih3/view

Державний стандарт базової середньої освіти. (2020). Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannyaderzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920–898

Кадоб'янська Н. М., Удовиченко Л. М., Снєгірьова В. В. (2022). Зарубіжна література. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Освіта. https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/5kl-vidbyr/5kl_Zar-lit%202022%

Снєгірьова В. В. (2021). Шкільний курс зарубіжної літератури в контексті реалізації нового Державного стандарту базової середньої освіти. *Проблеми сучасного підручника.* 27, 246–256 http://ipvid.org.ua/products/2021_2/Statti/23.pdf

Удовиченко Л. М. (2020). Теорія і технологія вивчення образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи. Київ. Інтерсервіс.

References

Bohdanets-Biloskalenko, N. I., Sniehirova, V. V., Fidkevych, O. L. (2021). Modelna navchalna prohrama «Zarubizhna literatura. 5–6 klasy». Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12. 07. 2021 № 795 (u redaktsii Nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29. 09. 2021 № 1031) https://drive.google.com/file/d/1Cz1MGthFJsmBF_5Ol0UQ3UCBQIDXsih3/view (in Ukrainian).

Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity. (2020). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898. https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannyaderzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920–898 (in Ukrainian).

Kadobianska N. M., Udovychenko L. M., Sniehirova V. V. (2022). Zarubizhna literatura. Pidruchnyk dlia 5 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Kyiv: Osvita. https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/5kl-vidbyr/5kl_Zar-lit%202022% (in Ukrainian).

Sniehirova V. V. (2021). Shkilnyi kurs zarubizhnoi literatury v konteksti realizatsii novoho Derzhavnoho standartu bazovoi serednoi osvity. Problemy suchasnoho pidruchnyka. 27, 246–256 http://ipvid.org.ua/products/2021_2/Statti/23.pdf (in Ukrainian).

Udovychenko L.M. (2020). Teoriia i tekhnolohiia vyvchennia obraziv-personazhiv u kursi zarubizhnoi literatury starshoi shkoly. Kyiv. Interservis. (in Ukrainian).

Valentyna Sniehirova, *Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of Teaching National Minority Languages and Foreign Literature of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.*

WORK OF ART AS A SUBJECT OF STUDY IN THE TEXTBOOK "FOREIGN LITERATURE. 5TH GRADE"

The article reveals the features of work on the text of a work of art in the textbook "Foreign Literature. 5th grade" from the standpoint of implementation of the State Standard of Basic Secondary Education (2020). The author's methodical model of literary text processing is offered, directed on mastering by students of elements of its analysis and interpretation, mastering of receptions of research and creative activity, formation of communicative and sociocultural competencies.

The methodological basis of the study are the main provisions of the State Standard of Basic Secondary Education, goals and objectives of the model curriculum "Foreign Literature. Grades 5–6" (adaptation cycle).

The methodological model of analysis and interpretation of a literary text proposed in the textbook is based on the idea of cultural dialogue with a work of art, substantiated in the works of M. Bakhtin, V. Bibler, etc., which involves interaction between the author and his reader (viewer or listener). According to these scholars, any work of culture exists not only because it was created by the author, but also because it is (in its own way) understood by the recipient. Thus, the reader takes an active part in the dialogue and the generation of the meaning of the work of art.

In order for such a dialogue to take place at the school level, a mediator is needed between the author of the work and the student as a reader. In the lesson, this role is performed by the teacher, and in the textbook – the author of the textbook. To form a competent reader, it is important that the main form of presentation of a work of art in the textbook was not a story about him, not the analysis of the work by the author of the textbook, but joint – students and author of the textbook – work on the text, their dialogue aimed at understanding the work.

This is how the textual activity in our new textbook "Foreign Literature. 5th grade" (authors Natalia Kadobyanska, Larisa Udovychenko, Valentyna Sniehirova). The questions and tasks offered in the textbook lead the reader from direct perception of the work to in-depth, create favorable conditions for the experience of immersion in the literary text, develop the ability to dialogue with the text, comment on its fragments, express their thoughts and impressions.

The methodical model of studying a literary text presented in the textbook correlates with modern strategies of interactive reading and communication, is focused on the development of various aspects of the reader's activity and promotes the transition of each student to higher levels of artistic perception.

Keywords: fiction, reading, foreign literature, textbook, communication.